

Yayın Geliş Tarihi: 17.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2022
Online Yayın Tarihi: 28.12.2022
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1190378>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Özel Sayı, Yıl: 2022, Sayfa: 81-99
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÜRÜN TASARIMINDA KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ÖZGÜN DEĞER

*Emine NAS**

Öz

Bireylerin yaşam döngüleri içinde kendiliğinden kazanılan alışkanlıklar olarak tanımlanan kültür, toplumun sosyal mirası olarak görülmektedir. Kültürel özellikler, geçmiş, güncel ve gelecek arasındaki ilişki ekseninde değişkenlik göstermekte ve buna bağlı olarak evirilmektedir. Toplumların sahip oldukları kültürel değerlerin yüksek etkileşimde olduğu önemli alanlar içerisinde sanatsal yapı ve tasarım olgusu yer almaktadır. Ürün tasarım sürecinde kültürel bir özelliğin tasarıma entegrasyonu bir veya birden fazla bulgunun değerlendirilmesine bağlıdır. Seçilen kavramlar bir taraftan biçimsel bir özelliğe nitelik kazandırırken, diğer taraftan da biçime anlam yükleme vasfı üstlenir. Dolayısı ile tasarım sürecinde ürün kültürel bir anlatım ifadesine evrilmeye başlar. Bu değişim özgün tasarım gruplarının oluşması ve kümelenmesini sağlar. Kimi zaman bu süreç olumlu etkiler ile kültürün dinamik özelliklerini bir avantaj olarak yansıttığı gibi kimi zaman da ters orantıda bir görünüm sergiler. Bu süreçte tasarım yöntemi çok iyi planlanmalıdır. Ezberlenmiş kültürel kodların yeni oluşumlarının doğru okunup okunmayacağı da sürecin doğru yönetiminde belirleyici bir rol oynar. Burada devreye giren dürtü fark yaratma ve özgünlük tutkusudur. Çalışma nitel yöntem ile kurgulanmış olup, örneklem olasılığa dayalı olmayan biçimde araştırmacının kendi bilgi ve tecrübesine dayanarak belirlediği popülasyondan kasti olarak belirlenmiştir. Örneklem seçiminde kültürel özelliği bulunan unsurların güncel tasarımlardaki kullanım biçimlerinde görülen yeni durumlar ve sorunlar öncelikli kriterdir. Çalışmada; kültürel değerleri özgün

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Nas, E. (2022). Ürün tasarımında kültürel sürdürülebilirlik ve özgün değer. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, "Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm" Özel Sayısı, 81-99.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, El Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-2513-2611, eminenas@selcuk.edu.tr.

Bu çalışma, 22-24 Haziran 2022 tarihlerinde Dokuz Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü Koordinatörlüğünde düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan tebliğin, makale formatına dönüştürülmüş halidir. Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

görselleştirme, yorumlama, yenileme çerçevesinde gelişim gösteren bakış açılarını belirlemek ve sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde özgün değeri olan tasarım ürünlerine karşı bilinç oluşturmak temel amaçlardır. Tasarım dünyasında özgün değer kavramı ayırt edici özelliğinin yanı sıra soyut derecelendirilmesi ile de tartışmaya açıktır. Seçici bir etkidir ve tercih edilme noktasında görünür özellikler taşır. Kolay ulaşılabilir olan kültürel öğeler etkili ve doğru kullanıldıkları takdirde orijinal fikirlerin temel kaynağı haline gelirler. “Kendi tarzını bulma”- “özgün değer yaratma” çabalarında bir ipucu niteliğinde olan kültür özellikler tasarım stillerinde zengin bir profilin oluşmasını yol açmıştır. Ancak özgünlük miti bu profil içerisinde her tasarım grubuna olumlu ivme ve avantaj sağlamamıştır. Gelenek ve yaratıcılık arasında sentezler kurulmaya başlanmış ve bu durum özgür ve özgün tasarımların şekillenmesini sağladığı gibi, sanatsal gelişim kaynaklarını ve onları oluşturan nedenlerin iyi araştırılıp sorgulanması gereğini de ortaya çıkartmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasarım, Kültür, Sürdürülebilirlik, Özgün.

CULTURAL SUSTAINABILITY AND UNIQUE VALUE IN PRODUCT DESIGN

Abstract

Culture, which is defined as the habits acquired spontaneously in the life cycles of individuals, is seen as the social heritage of the society. In the product design process, the integration of a cultural feature into the design depends on the evaluation of one or more findings. The selected concepts, on the one hand, give qualification to a formal feature, on the other hand, they assume the attribute of giving meaning to the form. Therefore, in the design process, the product begins to evolve into a cultural expression. This change enables the formation and clustering of unique design groups. Sometimes this process reflects the positive effects and the dynamic characteristics of the culture as an advantage, and sometimes it shows an inverse appearance. The study was designed with a qualitative method, and the sample was determined intentionally from the population determined by the researcher based on his own knowledge and experience, not based on probability. In the selection of the sample, the new situations and problems seen in the use of cultural elements in current designs are the primary criteria. In the study; the main objectives are to determine the perspectives that develop within the framework of original visualization, interpretation and renewal of cultural values, and to raise awareness against design products with original value within the framework of sustainability understanding. In the world of design, the concept of original value is open to discussion with its abstract classification as well as its distinctive feature. It is a selective factor and has visible features at the point of preference. Easily accessible cultural elements become the main source of original ideas if they are used effectively and correctly. Cultural features, which are a clue in the efforts of "finding your own style"- "creating original value", have led to the formation of a rich profile in design styles. Syntheses began to be established between tradition and creativity, and this situation not only helped shape free and original designs, but also revealed the need to investigate and question the sources of artistic development and the reasons that create them.

Keywords: Design, Culture, Sustainability, Originality.

GİRİŞ

Kültür; insan toplumlarında bulunan sosyal davranış, kurum ve normların yanı sıra bu gruplardaki bireylerin kimliğini oluşturan, maddi ve manevi değerleri kapsayan semsiye bir terimdir.

Geniş etnografik anlamıyla kültür Tylor'a göre medeniyet/uygarlık kavramları ile eş tutulmuş ve toplumun bir üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak ifade edilmiştir (Tylor, 1877, s.1).

Kültür teriminin ortaya çıkışına yönelik görüşler kelimenin tarımla ilgili kök anlamı üzerinde birleşmektedir. Dilbilimciler kültür sözcüğünün Latince daha çok toprak kültürü anlamında kullanılan *edere-cultura* sözcüğünden geldiğini ileri sürmekte ve kelime kökeninin Latince *ikamet etmek, yetiştirmek, korumak* gibi anlamları olan *colere* kök sözcüğünden türeyen *cultura* olduğu belirtilmektedir (Oğuz, 2011, s. 125). İnsan faaliyeti kalıplarına ve bu tür faaliyetlere önem veren sembolik yapılara atıfta bulunan kültür kavramı; *yaratıcılarının bile rekabet ettiği, sabit sınırları olmayan, sürekli akış halinde olan ve birbirleriyle etkileşim halinde rekabet eden semboller ve anlamlar sistemleri* olarak anlaşılabilir. Genel olarak *bütün bir toplum için yaşam biçimi* olarak adlandırılarak; dil, din, hukuk, ahlak, gelenek, görenek, ritüeller ve sanat kodlarını içerir.

Toplumlar için *sosyal bir genetik* olan kültürü anlamak bilgi, algı, inanç, tutum ve davranışlardaki farklılıkları anlamayı gerektirir (Sharma, A. & Malhotra, D., 2007, s.79). Kültürel bir norm toplumda kabul edilebilir davranışları düzenler ve dolayısı ile; sosyal gruplardaki beklentiler için bir şablon olarak hizmet eder ve yaşama dair her durumda kılavuz görevi vardır.

Kuşbakışı bir yaklaşımla, kültür insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşimlere, her türlü yapıp yaratma alışkanlıklarına, bütün manevi ve maddesel yapıt ve ürünlerdir (Uygur, 2006, s. 17).

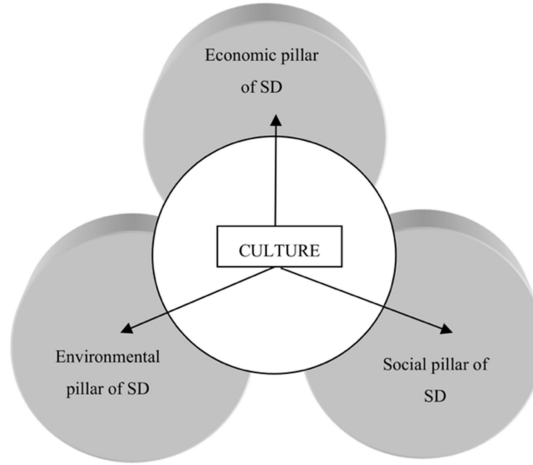
İnsan bilgisi koleksiyonu olarak değerlendirilebilecek kültür olgusu içinde nesnelere ve mimariye dayanan sosyal gerçekliğin yönü olarak maddi kültür belirgin hale gelmektedir. Nesnelere kullanımı, tüketimi, yaratılması ve ticaretinin yanı sıra nesnelere yer aldığı davranışları, normları ve ritüelleri içerir. Maddi kültür kavramı, teknoloji, mimari ve sanat gibi kültürün fiziksel ifadelerini kapsarken, sosyal

organizasyon ilkeleri (siyasi organizasyon ve sosyal kurumlar dahil), mitoloji, felsefe, edebiyat gibi kültürün maddi olmayan yönlerini kapsar (Macionis, J. J. & Gerber, L. M., 2011, s. 53).

Kültür bir bütün olarak sürekli aktarıma uğrayan değerlerdir. Kültürel miras olarak nitelendirilen bu aktarım, toplumları kimliklendiren, yaşamsal süreklilikle birlikte günümüze ulaşan yerel ve evrensel değer niteliği taşıyan her türlü somut ve somut olmayan varlıklardan oluşur. İnsan etkinliğinin bir parçası olarak değer sistemlerinin, inançların, geleneklerin ve yaşam tarzlarının temsillerini üretir. Bunlar genel olarak; *sanat, müzik, dans, ritüel, din gibi ifade biçimleri, alet kullanımı, yemek, barınma ve giyim* gibi teknolojileri içermektedir.

Zengin bir kümelenme gösteren kültürel miras; somut kültürü (binalar, anıtlar, manzaralar, kitaplar, sanat eserleri vb.), somut olmayan kültürü (folklor, gelenekler, dil, bilgi vb.) ve doğal mirası (biyolojik çeşitlilik) içerir. Sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynayan kültürel miras; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile yaratıcı endüstrilerin etkinleştiricisi ve itici gücü olmuştur. Bu noktada kültürün sürdürülebilir olma durumu *-kültürel sürdürülebilirlik-* kavramı sorgulanmalıdır (Görsel 1).

Görsel 1: Kültürel Sürdürülebilirlik Diyagramı.

Kaynak: <http://www.dr-glennhole.org/wp-content/uploads/2020/05/sustainability-11-06437-g002.png>, (Erişim Tarihi. 11.08.2022).

Kültürel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma yolunda karşılanması gereken bir ön koşul, hatta temel bir konu olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen

sürdürülebilir kalkınmanın genel çerçeveleri içinde teorik ve kavramsal anlayışı belirsizliğini korumaktadır. Kültürel sürdürülebilirliğin etkisinin belirlenmesi, kültür kavramının sürdürülebilir kalkınma bağlamında multidisipliner yaklaşımlar ve analizler yoluyla araştırılmasıyla mümkündür.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ ve ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Çalışma kapsamında sosyal öğrenme yoluyla aktarılan bir dizi fenomeni kapsayan kültürün tasarım alanındaki sürdürülebilir evrensel kazanımları ele alınmaya çalışılmıştır. Kültürel sürdürülebilirlik bakış açısı ile maddi ve manevi öğelerin tasarımda ne ölçüde etkili olduğu, yapılarında meydana gelen değişimler ve dönüşümlerin özgün bir değer oluşturma noktasındaki durumları, miras değerlerinin yönetiminde bir bilinç, farkındalık ve korumadaki etkinlikleri değerlendirilmiştir.

Çalışma; sürdürülebilir toplum gereksinimleri çerçevesinde kültürel özelliklerin tasarım kapsamındaki somut etkisini vurgulamak amaçlı nitel yöntem ile kurgulanmıştır. Görünür etkinin ortaya çıkmasında tasarım ve yaratıcılık kavramlarının birlikteliği yeni durumları ortaya çıkmasını sağlamış ve örneklem kültürel özellik taşıyan ticari ve sanatsal tasarımların Türkiye'deki popülasyonundan kasti olarak belirlenmiştir. Araştırmada kasti örneklem seçimi; bireyin ve toplumun kültürel gereksinimlerinin karşılanması, kültür varlıkları ile somut olmayan kültürel mirasın korunması ve ürün tasarımlarının sürdürülebilir kültürün birer ögesi haline getirilmesinde somut ve popüler örnekler teşkil etmesi bakımından önem kazanmaktadır. Temel amaç; tasarım çalışmalarında kültürel değerlerin özgün düşünceye bağlı görselleştirilmesi ve bu çerçevede sanatsal üretimler ile sürdürülebilir özellik gösteren bulguların ortaya konulmasıdır. Kültürel miras birikimi sayesinde toplumun sahip olduğu değerler haritasının çağdaş tasarımlardaki karakteristik kullanım özellikleri incelenerek kültürel iletişim ve farkındalık oluşturma çabaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKTE MİRAS DÖNGÜSÜ

Kültürel özelliklerin sosyal politikaların yanı sıra pratik alanlara dahil edilmesinde en etkili uygulamaların değerlendirilmesi gereklidir. Sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerinin değerlendirmek için çeşitli araçlar ve göstergeler geliştirmek önemlidir. Bu bağlamda kültürel miras; *geçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın, sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması* olarak betimledikleri zengin kaynak grubudur.

Van der Aa'ya (2005) göre miras beş boyutta değerlendirilebilir. Soru başlıkları halinde kümelenen sınıflandırma sırası ile;

- *Hangi değerler?* (işlevsel miras değerleri),
- *Kimlere ait değerler?* (kişi veya grupla ilgili miras değerleri),
- *Nerede bulunan değerler* (ölçek düzeyi: yerel, ulusal ve küresel düzeydeki miras değerleri),
- *Hangi zamana ait değerler* (geçmiş, çağdaş veya geleceğe ait miras değerleri)
- *Benzersizlik değerleri* (istisnai veya genel özgün miras değerleri) şeklindedir (Monteiro vd., 2015, s. 157).

Değerler mirasın korunması ve muhafaza edilmesinin esas nedenidir. Thurley, İngiliz Mirası (EH) 2005-2010 stratejisinde “geçmiş geleceğimizin bir parçası yapmak” sloganını somutlaştıran, kültürel değerlerin bir miras döngüsü kavramsallaştırmıştır. Bu döngüde değer bir sonucu olarak koruma ve koruma olarak önemseme vurgulanmaktadır. Stratejisi; insanların tarihsel anlayışlarını geliştirmelerine yardımcı olmak, diğer insanların gündemine girmek, sürdürülebilir değişimi sağlamak ve teşvik etmeye yönelik planlanmıştır (Thurley, 2005, p. 26-27). Bu şekilde insanlar anlayarak mirasa değer verecekler, değer vererek ona bakmak isteyecekler, onu taşımak insanların ondan zevk almasına yardımcı olacak ve onu tanıdıkça ondan zevk almaya başlayacaklardır (Görsel 2).

Görsel 2: Kültürel Miras Döngüsü Diyagramı, Thurley, 2005.

Kaynak: Thurley, S. (2005). Into the future: our strategy for 2005—2010, *Conservation Bulletin English Heritage -- the first 21 years*. Vol 49, p. 26.

Mirasın paylaşılabilmesi için anlaşılması, değer verilmesi, önemsenmesi ve zevk alınması gerektiği fikrini *miras döngüsü* yönlendirir. Bu döngü bireylerin kültürel miraslarını keşfetmeye teşvik etmeyi umar ve böylece daha iyi anlaşılabilir, değer verilir, önemsenir ve bundan keyif alınabilir. Dolayısı ile miras döngüsü içindeki 4 ana başlıkta kültürel değerlerin -ayrılmaz bir bütün halinde- birlikteliği ana hatlarıyla belirtilerek kullanımı vurgulanır. Döngünün kültürel miras üzerindeki etkisi somut ve somut olmayan unsurlara göre farklılık gösterebilir. Somut kültürel miras varlıklarının kalıcı özellikleri bu döngüde işlev kazanabilir ancak her yaşayan şey gibi, somut olmayan kültürel miras da bir yaşam döngüsü takip etmektedir ve bu nedenle bazı unsurlar yeni ifade formlarını doğurduktan sonra kaybolmak durumundadır. Kaybolmanın nedeni bazı somut olmayan kültürel miras formlarının bahse konu mirasın ilgili topluluklarca alakalı, faydalı veya anlamlı görülmemesi olabilir.

“KÜLTÜREL MİRAS-SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK-TASARIM” İLİŞKİSİ

Kültürel değerlerin yüksek etkileşimde bulunduğu alanlar içerisinde sanatsal yapı ve tasarım olgusu yer almaktadır. Her toplumda kendi özgün kültürel değerlerini sanat üretimlerine aktarma eğilimi bulunmaktadır. Bir tür bilginin pratiğe aktarılması durumu olan bu üslup halk sanatlarında kümelenmiştir. Bu şekilde yerel toplumların halk sanatları milli özelliklerin somut nesnelere halinde görsel bir katalog sunmuştur. Estetik düşünce biçimi kültürel özellikler ile sentezlenerek sanatsal ifadelerle dönüşmüş ve toplumsal üretimler oluşmaya başlamıştır. Bu düzen kültürel sürdürülebilirliğin sağlanmasında da etkili olmuştur. Sosyal yaşamda yer alan sahiplenme ve koruma içgüdüleri halk sanatlarının zengin arşivindeki kültürel taşıyıcıları oluşturmuştur. Bu şekilde geleneksel malzemeler, teknikler, biçimler, süsleme özellikleri ve işlevler taşınabilir kültür varlıkları haline gelmiştir. Kültürel özelliklerin özgün tasarım kalıpları haline gelmesi halk sanatı ürünlerine kimlik kazandırmış ve toplum yaşamına entegre edilmiştir. Süregelen bu sistem toplumsal kültürlerde sürdürülebilir faaliyetler zinciri halinde bilinçli olarak devam etmektedir. Geleneğin geleceğe aktarımı olarak da kabul edilebilen bu davranış biçimi; geçmiş, güncel ve gelecek ilişkisi ekseninde kültürel öğelerin sürdürülebilirliğini kontrol eden canlı bir mekanizmadır. Dolayısı ile halk kültürü içindeki bu doğal korumacı tavırlar kültürel sürdürülebilirlik için etkin birer faaliyet durumundadır.

Bu kapsamda zengin bir düşünce biçimi olarak tasarım kavramının sürdürülebilir uygulamalardaki etkinliği dikkat çekmektedir. Nesnelere ve insan arasındaki en temel iletişim kipi olan tasarım küresel dünyanın vazgeçilmez bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Tasarlama eylemi bütününde bir yönetim sürecini içeren tasarım kavramı nesnel biçimlendirmenin ötesinde yaşamsal işlevler kazandırma amaçlı çalışan dinamik bir yapıdır. Sürdürülebilir kalkınmada maddi kültürün görünür

olmasında tasarım faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Tasarım yetkinliği kapsamında kültürel öğeler -zihinsel ve fiziksel çevre içinde- anlamlı bir yaşam yaratmaya başlamış ve sürdürülebilir kalkınmada yararlı bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Tasarım sürecinde çoğu zaman kültürel bir özelliğin entegrasyonu değişiklik göstermektedir. Bu durum her zaman geleneksel öğelerden malzeme, teknik, yöntem ve süsleme özellikleri arasından bir veya birden fazla bulgunun değerlendirilmesine bağlıdır. Seçilen kavramlar bir taraftan biçimsel bir özelliğe nitelik kazandırırken, diğer taraftan da biçime anlam yükleme vasfı üstlenir. Dolayısı ile tasarım sürecinde sanat nesnesi kültürel bir anlatım ifadesine evrilmeye başlar. Bu değişim geleneksel kültüre ait özelliklerin kullanımı ile özgün gruplar oluşturmaya başlar. Gelenekselin yaygın etkisini artırmaya yardımcı bu süreçte tasarım yönetimi çok iyi planlanmalıdır. Ezberlenmiş biçimlerin yeni tasarımlarda doğru okunup okunmayacağı da sürecin doğru yönetiminde belirleyici bir etkidir.

Kültürel sürdürülebilirlik çatısında kullanılan en yaygın özellikler süsleme unsurlarıdır. Motifler, renkler ve kompozisyon biçimlerinin üslupları, hangi amaç için yeniden tasarlandıklarını ayırt etmede en önemli ölçüdür. Anlam yüklü motifler, kişinin evren ve tabiatı, dolayısı ile kendisini nasıl algıladığı ile ilişkili olan sözsüz iletişim dildir ve yeni tasarımlarda bu duyguların da aktarımı sağlanmış olur (Nas, 2012, s.1630).

Kültürel unsurlarda gözlenen “çeşitli yazı türleri, geometrik şekiller, bitkisel motifler, figürlerden (insan veya hayvan), günlük eşya motifleri/nesnelere, mimari form veya mukarnaslar, sembolik ve kozmik formlar” (Mülayim 1999, s. 80) dış dünyadaki (nesnel gerçeklik) bitki, hayvan, insan, eşya vb. unsurların yerini tutmakta ve onları nitelemektedir. Kültürel sürdürülebilirlik kapsamında kullanılan bu motifler başka bir şeyin (durum, eylem, varlık) yerini tutarak onu temsil etme vasfına sahip oldukları için, kültürel taşıyıcı rollerine ilaveten özgün tasarım değerleri ile de yeni kimlikler kazanırlar. Çünkü motifler, bir biçim olarak veya adıyla sözü edilen unsurların kendisi değil, bir yansıması şeklindedir. Bir diğer özellikleri ise, bir ileti/mesaj (bilgi) iletmek ve iletişim sağlayabilmektir. Varlık dünyasında (gerçeklik) yerini tuttukları unsurların çizgi ve renkle üretilmiş bir iletisi durumundadırlar. Bu ileti (mesaj) hem bir biçim hem de bir sözcük (motif adı) olarak tasarımcı ile o motifi gören kişi(ler) arasında iletişimin gerçekleşmesini sağlar (Karataş, 2017, s. 172). Tasarımcı geleneğin estetiğine bilinçli ya da bilinçsiz olarak uyum gösterirken çift yönlü bir katma değer de oluşturmaya başlar. Bu durum; geleneksel motifin biçimsel olarak yeni bir sanatsal içerikte yer alması ve anlam yükünün tekrar edilmesi ile belirginleşir. Esas olan gelenekselin özgün değeri yozlaştırılmadan tasarım sürecine dahil edilmesidir.

“Düzen içerisinde yaratıcılık ile biçim üretme süreci” (Conrads, 1991) olan tasarımın sürdürülebilir etkileri geleneksel motiflerin kullanımı ile farklı uyarlamalar ortaya çıkartır. Kültürel kanıt niteliği taşıyan motifler tasarım sürecinde çeşitli roller üstlenir. Tasarım sürecinde “her imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş ve ilk üretildiği andan koparak saklanmış bir görünüm sergiler. Bu nedenle her imgede bir “görme biçimi” yatar” (Berger, 2006, s. 10).

Tasarımlarda kültürel özelliklerin özgün kullanımları birer tekrar ya da yaratıcı yeni bir yorum olarak sunulur. Ancak unutulmamalıdır ki; geleneksel motiflerin toplum yaşamında ait olduğu özel alanlar vardır. Bu alanlar motiflerin kültürel mekânlarıdır ve ait oldukları nesnelere işlevleri ve bu işlev üzerinden nesneye atfedilen anlam doğrultusunda inşa edilmişlerdir. Kültürel alanın dışına çıkartıldığında bağlamını ve taşıdığı anlamı kaybederek farklılaşmaya başlar ki ortaya çıkan durum özgün biçimin deformasyonuna yol açabilir. Gelenekselin güncel tasarımlarda kullanımında yönetilen sürecin kusursuz olması da bu noktada oldukça önemlidir. Motiflerin özel kimliklerinden sıyrılıp sıradan ve niteliksiz bir kopya haline gelen imgerde yer alması “kültürel yozlaşma” ya uğramalarına fırsat tanır. Bu nedenle; binlerce yıllık bir geçmişi olan ve üretildiği her toplumda çok çeşitli renk, şekil ve isim farklılıklarına sahip olan motiflerin tasarımlarda bir gösterge olarak özelliklerini ortaya koyabilmek çok zordur.

Bu zorluğun en önemli nedenleri sırası ile; “motiflerdeki biçim çeşitliliği, motiflerin “soyut form” veya “tanımsız figürler” olma özellikleri, motiflerin neyi simgelediğinin bilinemeyişi, motiflerin üretilme amacı ve anlam yükü konusundaki belirsizlikler, motiflerin biçim ve isimlerinin (gösteren ve göndergeler) yöreden yöreye değişiklik göstermesidir” (Karataş, 2017, s. 183).

Göstergebilimsel yaklaşıma göre, tüm nesnelere kendilerinden başka bir şeye atıfta bulunan göstergelere dönüşme potansiyeline sahiptirler. Bir nesne başka bir şeyi işaret eden gösterge yani başka bir toplumsal anlamın taşıyıcısı olabilir (Sankır, 2018, s. 526). Dolayısı ile özgün biçim karakteristik özelliklerinden koparak sahiplenilmiş ve sıradanlaştırılmış olur. Sonuç olarak; gelenekçi üslup gösteren tasarımlarında, gelenek ile çağdaş birleştirme ve yorumlama amacındaki öneriler de çelişkili yaklaşımlar içermeye başlar. Motiflerin kullanımına bağlı ortaya çıkan bu bilinçsiz tavırlar “ortak kültüre ait olanı kişiye ait olana” dönüştürme çabasında amatör yaklaşımlar sergiler.

Oysaki; geleneksel sanat biçimsel uyum, zanaat ve teknikte ustalık, düzen ile karmaşa arasındaki dengeli ilişki gibi bir dizi temel ölçüte sahip bir anlayışa sahiptir (Saehrendt & Kittl, 2014, s. 21).

Türk sanatının eklektik yapısı gereği geleneksel motiflerin zengin bir repertuarı bulunmakta bu da tasarımcılara engin bir esin kaynağı oluşturmaktadır. Günümüzde

pek çok sanat icrasında da kültürel temalı motiflerin hâlâ kullanılıyor olmasındaki neden buradan kaynaklanmaktadır. Kültürel miras ve geleneğin yansımalarıyla tasarımı biçimlendirme giderek çoğalan bir furya şeklinde devam etmektedir. Tasarım sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak tercih edilen bu durum aslında kültür ve tasarım kimliği ilişkisinde detaylı analizler gerektirmektedir.

KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE YÖNELİK ÜRÜN TASARIMLARI

Fiil olarak ürün tasarımı, bir işletmenin ya da bireylerin müşterilerine satacağı yeni bir ürün yaratmaktır. Çok geniş bir katsayı ve yeni ürünlere yol açan bir süreç aracılığıyla fikirlerin etkili bir şekilde üretilmesi ve geliştirilmesidir (Morris, 2009, s. 22).

Ürün tasarım süreci; bir oluşumda kullanılan fikir üretiminden ticarileştirmeye kadar olan stratejik ve taktik faaliyetler dizisinden meydana gelmektedir.

Sistematik bir yaklaşımla ele alındığında, ürün tasarımcıları fikirleri kavramsallaştırır ve değerlendirir, bunları somut buluşlara ve ürünlere dönüştürür. Ürün tasarımcısının rolü, insanların kullanabileceği yeni ürünler yaratmak için sanat, bilim ve teknolojiyi birleştirmektir (Ulrich & Eppinger, 2016).

Ürün tasarımı bazı durumlarda endüstriyel tasarımla karıştırılır ve son zamanlarda hizmet, yazılım ve fiziksel ürün tasarımı içeren geniş bir terim haline gelmiştir. Endüstriyel tasarım, genellikle zanaat tasarımı ve ergonomi ile ilişkilendirilen sanatsal biçim ve kullanılabilirliği, malların seri üretimi için bir araya getirmekle ilgilenir (Morris, 2009, p.23).

Kültürel özelliklerin kullanılması ve sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilmesi özellikle güncel sanat ve tasarım anlayışında kültür kodlarının aktifleştirilmesi adına yapılan yaygın eylemler haline gelmiştir.

Evrensel bir tasarım yaklaşımı ile planlanan bu ürünler *tasarım odaklı düşünme* metodolojisi kapsamında *özgün* ve *kullanışlı* olmak üzere iki önemli kritik özellik üstünde şekillenmektedir. Anlamlı ve etkili çözümlere ilham vermek için bu iki özeliğin dayanağı ise; inovasyon ve yaratıcılıktır.

Bu noktada kültürel değerlerin tasarım kuramı içinde kullanılması, özgün ve sürdürülebilir ürün tasarlamaya yönelmede önemli adımları oluşturacaktır.

Görsel 3'te yer alan tasarımlar ilhamını Gaziantep'in geleneksel kumaşı kutnudan alan *Kutnia* markasına ait kadın giysi parçalarından oluşmaktadır. Yöresel ve geleneksel olan bir el sanatının malzeme, teknik ve süsleme özelliklerinin çağdaş yaşama kazandırılması adına önemli bir faaliyettir.

Markanın tasarım fikri geleneksel bir el sanatı bütününde şekillenmiş olsa da yerel kültür değerlerinin bazı yönlerini temsil eden nesnelere, kültürün doğası olarak algılanan norm ve ideallerin de yenilikçi bir konsept oluşumunda kullanıldığını göstermektedir. Ev ve giyim eşyalarından oluşan koleksiyonlarda yerelden evrensel bir bakış açısı benimsendiği gözlenmektedir. Bölgenin kültürel simgelerinin sıklıkla yer aldığı tasarımlarda -gelenekten geleceğe- işlev ve estetik için tasarım anlayışı ile yeni bir biçimlenme süreci belirginleşmektedir (Görsel 3).

Görsel 3: Kutnia Markası Kadın Giysi Tasarımları, 2022.

Kaynak: <https://www.kutnia.com/tr/kategori/alisveris/kadin/elbise>, (Erişim Tarihi: 22.08.2022.)

Görsel 4'te bulunan tasarım ürünleri, 1999'dan beri Osmanlı temalı koleksiyonlar çıkaran Paşabahçe Mağazalarının Tarih-Kültür-Cam Koleksiyonlarında yer alan *Kayıp Hazine*ler adlı 14. koleksiyona aittir. Koleksiyon Anadolu topraklarında yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kültürel miras değerlerinden yurt dışına götürülen bölümü ilham alınarak oluşturulmuştur. "İnsanlığın ortak mirası kültür varlıklarının sergileneceği en anlamlı yer kendi vatanıdır" manifestosu ile tanıtımı yapılan koleksiyonda Hititler, Likyalılar, Karyalılar, Urartular, Doğu Romalılar,

Selçuklular ve Osmanlılar gibi Anadolu’da en parlak dönemini yaşamış uygarlıklara ait kültürel simgeler sınırlı üretim cam işçiliğinde yeniden tasarlanmıştır. Tasarım sürecinin başlangıç noktası, sosyal bir sorumluluk projesine dayanmaktadır. Kayıp hazineler koleksiyonu oluşturulurken, Anadolu topraklarına ait tarihi eserlerin zamanla bulunacağı ve geri döneceği inancıyla yola çıkılmış ve özgün tasarımlar ile yurt dışına götürülen tarihi eserler için farkındalık sağlanması, geri alınan eserlerin değerini bilerek kültür varlıklarına sahip çıkma bilincinin yaratılması ve mirasçılar olarak mevcut eserlere gerekli koruma bilinci ile yaklaşılması amaçlanmıştır. Doğrudan tasarıma dâhil edilen kültürel simgeler, tasarı bütününe güzellik katmanın yanında tarihi bir boyut da katmaktadır. Form/biçim, motif/sembol gibi kültürel unsurların yaratıcı biçimde kullanıldığı tasarım ürünlerindeki özgün değer zengin Anadolu kültür mirasının yansıtılmasında da önemli bir tanıtım hareketidir (Görsel 4).

Görsel 4: *Kayıp Hazineler Koleksiyonu* Paşabahçe, 2021.

Kaynak: https://www.pasabahcemagazalari.com/data/katalog/kayip-hazineler_001.pdf, (Erişim Tarihi: 18.08.2022).

Görsel 5’teki tasarım çağdaş sanatın genç temsilcilerinden Murat Palta’nın *Kwom 2* adlı eseri yer almaktadır. Palta, Osmanlı minyatür sanatının geleneksel üslubundan yararlanarak resimlerini popüler kültür unsurlarıyla ele almaktadır. Özgün

tasarımlarında bir yandan geleneksel minyatür sanatını bir illüstrasyon etkisiyle yeniden yorumlarken, öte yandan çalışmalarını uluslararası arenaya taşıyarak geleneksel olanı yeni formlarında sunmaktadır (Görsel 5).

Konuları güncel hayatın dokusundan alarak önemli bir değişikliğe imzasını atan sanatçı, konu seçimindeki cesareti, kullandığı malzemeler ve renk seçimlerinde de göstermektedir. Eserlerinde popüler kültür fenomenlerini kullanarak yeni bir dil yaratmıştır. Murat Palta geleneksel nakkaşlar gibi kendi güncel döneminin olaylarından esinlenmiş, edebiyat ve sinema sanatlarını da irdeleyerek resimlerine kültürel bir sentez biçiminde aktarmıştır. Kompozisyonlarındaki kahramanları yeniden yorumlayarak kara mizahla günceli yansıtmaktadır (Tuna, 2021, s. 149).

Görsel 5: Kwom 2, Murat Palta, 2021.

Kaynak: <https://www.studiomercado.com/post/diyalog-murat-palta-minyatur-sanatcisi>, (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

Görsel 6'da bulunan tasarım ürünleri, *Mehry Mu x Yorganlar Fora* sloganı ile ortaya çıkan bir tasarım iş birliğidir. Yok olmaya yüz tutmuş bir gelenek güncel bir trend olan kültürel sürdürülebilirlik kapsamında öne çıkarılarak, geleneksel Türk yorgan zanaatını çağdaş çanta tasarımlarına taşıyan bir üslup sergilemektedir. Anadolu'da çeyizlerin vazgeçilmezi olan el işçiliği yorganların ve yorgancılık

zanaatının mevcut durumuna bir farkındalık yaratmak adına harekete geçirilen tasarım projesi, kültürel mirası çağdaş bir el işi çanta koleksiyonunda canlandırmak ve böylece gelir gücü tehlike altındaki halk sanatı ile zanaat ustalarına destek çıkmak amaçlı gerçekleştirilmiştir.

Çanta tasarımları geleneksel malzemeler ve teknikler ile zanaatkarlar tarafından hazırlanmıştır. Mavi, yeşil, sarı ve kırmızı saten ipek kumaştan yapılan tasarımlar üzerinde yonca yaprağı, yıldız, gökkuşağı gibi yorganlarda kullanılan motifler öne çıkmakta ve çantalar gerçek Türk yorganlarından kesitleri çağrıştırmaktadır.

Görsel 6: Mehry Mu x Yorganlar Fora Koleksiyonu, 2020. .

Kaynak: <https://i.elle.com.tr/dbimage/57b97368-445b-4951-90d8-4dae1f591366-mehry-mu-.jpg>, (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

Görsel 7’de, moda tasarımcısı Başak Cankeş’in Ballerina’s Hidden Dream (Balerin’in Gizli Rüyası) isimli koleksiyonunu ait giysi parçaları yer almaktadır. Cankeş, çocukluk hayali olan balerin olma isteği, Edgar Degas’ın tabloları ve Kütahyalı çini sanatçılarının motif kreasyonlarından ilham alarak tasarladığı koleksiyonunda oldukça eklektik bir yapı sergilemektedir. Sloganı, *Akdeniz kültürü, değişken dokuma teknikleri ve akılcı üretim* olan tasarımcı hızlı moda hedefinden uzaklaşarak sanatın desteklenmesini sağlayacak bir eser geliştirmeyi amaçlamıştır.

Türk kültürünün zenginliği ve çoğalmasından ilham alan tasarımcı, koleksiyonda sanatçı ve zanaatkarlarla iş birlikleri yaparak çok ünlü İznik seramiklerindeki motifleri (2016'da İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası olarak listelenmiştir) özgün anlatım biçimi ile yeniden yorumlamıştır. Türk süsleme sanatında bolluğun ve refahın sembolü olan nar motifi koleksiyondaki en etkili biçimsel unsur haline gelmiştir. Tasarımlarını birer giyilebilir sanat eseri formunda tasarlayan Cankeş, minyatürleri ve seramiği geleneksel sergi alanlarından özgürleştirerek onları gündelik giyim alanlarında da kullanabilmek düşüncesi ile koleksiyonunu gerçekleştirmiştir.

Görsel 7: Ballerina's Hidden Dream, Başak Cankeş, 2020.

Kaynak: <https://www.bashaques.com/ballerinas-hidden-dream/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2022).

Görsel 8'deki tasarımlar Luna Merdin markası tarafından Göbeklitepe'den günümüze ulaşan sembollerin altın ve gümüş takı parçalarında kullanıldığı kültürel sürdürülebilirliğe yöneliktir.

Binlerce yıllık bir masal bu sloganı ile hareket eden marka, insanlık tarihinin başlangıç noktası olan Mezopotamya topraklarının doğasını, verimliliğini ve yaydığı güçlü dişil ve eril enerjiyi tasarladığı aksesuarlarla yaşatmayı amaçlamaktadır.

Kuyumculuk zanaatının geleneksel tekniklerini yeni ve çağdaş formlarda sunmaya çalışan marka koleksiyonlarında kullandığı motiflerin çizimlerini ve anlam yüklerini müşteriye sunarak kültür aktarımında bilinçli bir rol model olma vasfını sürdürmektedir (Görsel 8).

Görsel 8: Göbeklitepe Koleksiyonu, Luna Merdin, 2020.

Kaynak: <https://lunamerdin.com/tr/7-gobeklitepe-koleksiyonu>, (Erişim Tarihi: 06.08.2022).

SONUÇ

Çalışmada özellikle titizlikle seçilen kültürel kimliği ile özgün nitelikli ve marka değeri olan tasarım ürünlerine yer verilmiştir. Kültürel unsurların modern yaşam ile ilişkisini irdeleyen tasarımlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu ürünler gerek tasarımları gerekse işlevleri bakımından geleneksel kodlar ile donatılmış birer “kültürel eşya” niteliği taşımakta ve kültürel sürdürülebilirliğe hizmet etmektedirler. Bu çerçevede ortaya çıkan tasarımlarda *yerelden yola çıkarak evrensele ulaşma* gayretinin genel bir tavır olarak benimsendiği görülmektedir.

Kültürel mirasın zengin yelpazesinden seçilmiş unsurları *redesign* (yeniden tasarım) yoluyla yaşama dahil eden bu tasarımlar konseptleri ile yerel ve küresel kültür ilişkisinin sorgulanmasına da aracı olmaktadır. Tasarımcılar tarafından kültürel mirasın aktifleştirilme çabaları ile ortaya çıkan özgün ürünlerin orijinal ve yenilikçi üslupları, belirgin fark yaratarak çağdaş miras değeri taşıyan nitelik kazanmıştır. Ayrıca özgün tasarım fikirlerinde eski anlamlar eriyerek, yeni anlamlar oluşmaya başlamıştır. Ancak çalışma örnekleme dışında genel popülasyona bakıldığında belirli bir tasarım karakteri oluşturulmasında birtakım eksiklikler bulunduğu da tespit

edilmiştir. Bunlar; tarihi süreç ve kültürel miras kapsamında bilgi eksikliği, kullanılan motiflerin kimlik ilişkilerine uyumsuz tasarım önerileri, bağlama yönelik tasarım çözümü üretmenin yanlış yorumlanması, kullanılan geleneksel öğelerin tasarımı kitsch hale getireceği kaygısı ile mevcut kültürel unsurların tasarım kalıplarının bazı özelliklerinin değiştirilerek tekrarlarının aynen ortaya konulması, teknolojiyi kullanmadaki yetersizlikler, alan ile ilgili kuramsal bilgi eksikliği, tasarımcının etik ve sosyal konularda taşıması gereken sorumlulukları net olarak kavrayamaması gibi problemlerdir. Bu tür eylemler sonucu ortaya çıkan tasarımlar kültürel değerlerin yozlaştırılmasına sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte çağdaş sanat ekolleri içinde belirgin hale gelerek, kimlikli ve özgün anlatım biçimlerine ulaşmada önemli karşıt örnekler oluşturmaktadır. Kültürel sürdürülebilirlik adına ortaya çıkan bu tasarım faaliyetleri giderek çoğulcu bir yaklaşım haline gelerek, kültürel esinlenmeye bağlı tasarım olarak anılan melez ürünler de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sanatın kendine özgü bir hafızası olduğu ve bu hafıza içerisinde insan bilincinin ve toplumsal süreçlerin, kültürlerin değişimini takip etmenin mümkün olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile; konu kapsamındaki güncel durumun geleceğin tarihini oluşturduğu düşünüldüğünde, tasarım alanında bir tekrarlama hafızasının hâkim olduğu gözlemlenecektir.

Sonuç olarak ele alınan problemde ürünlerin ve markaların milli olması Türk tarihinin ve kültürel katmanlarının tanıtımında ve küresel ekonomideki payının büyütülmesinde şüphesiz etkili adımlardır. Özgür ve özgün tasarım kavramına ve bunu endüstriyel alandaki üretim sürecine aktaran gelişim ve değişimlerin ülkemizdeki tasarım kültürü sürecine önemli olumlu katkıları bulunmaktadır. Yerel sanatların bünyesindeki geleneksel özelliklerin zengin bir yelpaze olduğu düşünüldüğünde bu görsel hazinenin uzun süre sanatçı/tasarımcıyı beslemeye devam edeceği düşünülmektedir. Geleneksel özellik sergileyen unsurların tasarım sürecinde üstlendikleri misyon ve kültürel sürdürülebilirlik amacı kapsamında sunulan vizyonun da tartışılması gereklidir. Bu bağlamda kültür kavramının eleştirel olmayan kullanımı (düne, geçmişe ait donmuş kalıplar gibi yaklaşmak), kültürel kalıcılık ya da süreklilik ile kültürel değişim kavramları karşısındaki/arasındaki konumu bir sorun yaratabilir. Bu sorun, toplumsal yeniden üretim ve toplumsal değişim kavramları başlığı altında disiplinlerarası bir boyutta ele alınmalıdır.

Yazar Katkı Oranı Ve Çıkar Çatışması Beyanı: Makale tek yazarlıdır. Katkı oranı %100 yazara aittir. Herhangi bir kurum veya kişi ile potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı: Çalışma örnekleminde yer alan görsel materyaller; fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uygun olarak hiçbir şekilde değiştirilmeden ve

herhangi bir ticari amaç olmadan sadece bilgilendirme amaçlı olarak buldukları web adresleri ile metin içerisinde yer aldıkları için etik kurul onayı alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Berger, J. (2006). *Görme biçimleri*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Conrads, U. (1991). *20. Yüzyıl mimarisinde program ve manifestolar*. İstanbul: Şevki Vanlı Vakfı Yayınları.
- Karataş, M. (2017). Bir gösterge türü olarak türk yanırları (Motifler) The motifs as a type of semiotics, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2017/20, 167 – 185.
- Macionis, J. J. & Gerber, L. M. (2011). *Sociology*. Toronto: Pearson Prentice Hall, ISBN 978-0-13-700161-3. OCLC 652430995.
- Monteiro, V., Painho, M. & Vaz, Eric (2015). “Is the heritage really important? A theoretical framework for heritage reputation using citizen sensing”, *Habitat International*, Volume 45, Part 2, January 2015, 156-162, <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.06.022>.
- Morris, R. (2009). *The Fundamentals Of Product Design*. AVA Publishing. ISBN 978-2-940373-17-8.
- Mülayim, S. (1999). *Yüzyılın kültür ve sanat kronolojisi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Nas, E. (2012). Konya Yöresi El Sanatlarında Anlam Yüklü Motiflerin Halk Diline Yansıması, *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter 2012, P.1619-1633, Turkey.
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (2), 123-139.
- Saehrendt, C. & Kittl, S.T. (2014). *Bunu bende yaparım! Modern sanat kullanma kılavuzu* (çev. Z.A. Yılmaz) İstanbul: Sanat ve Kuram Yayınları.
- Sankır, H. (2018). Gündelik nesnenin sanatsal dönüşümü: Sıradan nesnelerin sanat eserine dönüşüm süreci üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(5),524-543.[doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.164](http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.164).
- Sharma, A. & Malhotra, D. (2007). *Personality And Social Norms*, New Delhi (India): Concept Publishing Company.

Thurley, S. (2005). Into the future: our strategy for 2005—2010, *Conservation Bulletin English Heritage -- the first 21 years*. Vol 49, 26-27.

Tuna, S. (2021). Kültürlerin keşişim noktasında minyatür sanatının sinemasal bağlamda yorumlanması: Murat Palta minyatürleri, *ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), Haziran 2021, 139-168.

Tylor, B. E. (1877). *Primitive Culture. Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, Vol 1. New York: Henry Holt and Company.

Ulrich, K. T. & Eppinger, S. D. (2016). *Product design and development* (6th Edition). New York: McGraw-Hill Education.

Uygur, N. (2006), *Kültür Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Van der Aa, Bart. J. M. (2005). *Preserving the heritage of humanity? Obtaining world heritage status and the impacts of listing*. Unpublished thesis. University of Groningen.

GÖRSEL KAYNAKLARI

Görsel 1. <http://www.dr-glennhole.org/wp-content/uploads/2020/05/sustainability-11-06-437-g002.png> (Erişim Tarihi: 11.08.2022).

Görsel 2. Thurley, S. (2005). Into the future: our strategy for 2005—2010, *Conservation Bulletin English Heritage -- the first 21 years*. Vol 49, p. 26.

Görsel 3. <https://www.kutnia.com/tr/kategori/alisveris/kadin/elbise> (Erişim Tarihi: 22.08.2022).

Görsel 4. <https://www.pasabahcemagazalari.com/data/katalog/kayip-hazineler-001.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.08.2022).

Görsel 5. <https://www.studiomercado.com/post/diyalog-murat-palta-minyatür-sanatcisi>, (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

Görsel 6. <https://i.elle.com.tr/dbimage/57b97368-445b-4951-90d8-4dae1f591366-mehry-mu-.jpg>, (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

Görsel 7. <https://www.bashaques.com/ballerinas-hidden-dream/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2022).

Görsel 8. <https://lunamerdin.com/tr/7-gobeklitepe-koleksiyonu>, (Erişim Tarihi: 06.08.2022).